

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ФОРМИРАЊА И РАДА КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ У БЈЕЛОПОЉСКОМ СРЕЗУ ДО УСТАНКА 1941. ГОДИНЕ

До формирања партијских ћелија КПЈ на подручју среза бјелопољског, у односу на колашински и берански срез, долази касније. Под утицајем рада комуниста из ових сусједних срезова дошло је до стварања првих ћелија КПЈ које су биле везане за тамошње комитете.¹

Партијска организација у Беранама формирана је још од 1927. године.² ЦК КПЈ зна за постојање партијске ћелије у Беранама и 1933. године.³ Из тога би требало закључити да је то она ћелија која је формирана још 1927. године. Међутим, интензивна организационо-политичка дјелатност КПЈ у беранском срезу почиње од 1935. године. Од тада је континуитет њеног развоја у овоме мјесту могуће пратити. У марту 1935. године у Беране је дошао делегат ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак и формирао Мјесни комитет за „Беране који је истовремено постао ОК КПЈ — Беране надлежан и за Бијело Поље“.⁴

¹ Веома је тешко детаљније сагледати живот и рад партијских организација и појединаца на подручју среза бјелопољског у предратном периоду. Нема готово ниједног писаног партијског документа из тог времена. Полицијских докумената такође је мало. Уз то, она су и несигурна. Велики број предратних чланова КПЈ из овог среза (преко 50 посто) погинуо је у току рата и револуције, што могућност сазнавања појединих важнијих детаља онемогућава. Из неких партијских ћелија (Припчићи, Шаховићи) нико није остао жив; погинули су у току револуције, или су умрли. Консултације са преживјелим члановима Партије готово су једина могућност да се стекне приближно реална слика стања и рада организација КПЈ. Но, и овдје има озбиљних тешкоћа: многи догађаји су пали у заборав, нерадо се саопштавају неке појединости и сл.

Поред архивске грађе која посредно говори о раду КПЈ на подручју овог среза, користио сам сјећања преживјелих чланова КПЈ: Велимира Богавца, Вукосава Бошковића, Живка Жижића, Гене Јаснић — Кораћ, Мухамеда — Мула Мусића, Радомира — Лала Дробњака, Воја Вукићевића, Бола Ђорића, Вујице Вељовића, Бојане Журић, Милоша Журића, Рада Војиновића, Радисава Недовића, Ива Раховића, Јована Ђуровића, Велимира Видојевића, Ђорђија — Ђоше Мишњића, Лазара Цаковића и Вуксана Балтића.

² Архив Историјског института СР Црне Горе у Титограду, рег. бр. 8896/V 26—134 (36). Према неким подацима, ова ћелија је постојала свега неколико мјесеци.

³ Батрић Јовановић, *КПЈ у Црној Гори од 1919—1941, године*, Београд, 1969, 111.

⁴ Архив за раднички покрет — Београд (АРПБ) — Фонд Суда за заштиту државе (ДСЗО), бр. 23/36.

Извјесна дилема око надлежности партијског форума за подручје Бијелог Поља ипак се јавља. Наиме, у истој години (1935) постоји и Окружни комитет КПЈ у Колашину. Поставља се питање: За које је подручје, изван Колашина, овај комитет био надлежан? То је, такође, Мјесни комитет за колашински срез, који је, по неким свједочењима, истовремено вршио и функцију Окружног комитета.⁵

Постојање партијских организација у колашинском и бранском срезу у 1935. години и формирање мјесних и окружних комитета од битног је утицаја да се још у тој години приступи стварању првих партијских ћелија у бјелопольском срезу.

Постоји подударност са још једним битним предусловом за појаву и развој партијских организација у бјелопольском срезу. То је вријеме када ће и студенти Београдског универзитета поријеклом из овога краја почети да врше револуционарни утицај на становништво у родном крају, и, заједно са другим напредним људима, започети револуционарну дјелатност. Рифат Бурџовић је од 1933. године члан КПЈ. За вријеме љетних ферија и у другим приликама долазио је у Бијело Поље и још тада почео са припремањем људи за чланство у КПЈ.

То исто нешто касније раде и други студенти Београдског универзитета: Велимир Богавац, Малиша Дамјановић, Ђорђе Станић, Милутин Поповић, Муниб Кучевић, Мило Раковић и други.

При конкретном анализирању појаве појединих партијских организација видјећемо да су оне које су настале у Бијелом Пољу, Бистрици, Затону, Лозној и Недакусима формиране захваљујући више утицају студената-комуниста из тих мјеста него организација и руководстава из сусједних срезова.

Значајну улогу у стварању партијских организација имали су и неки просвјетни радници који су повремено радили или стално живјели на овом подручју. Најзначајнију улогу у томе имао је Алекса Ђилас-Бећо. Био је ту и утицај Павла Жижића, који је 1920. године изабран за посланика Уставотворне скупштине на листи КПЈ. Сличну улогу, касније, имали су и Бранко Радичевић, Панто Малишић и други.

При сагледавању општих предуслова за појаву партијских организација у овом срезу не треба занемарити ни економску и културну заосталост краја. Опште сиромаштво довело је до незадовољства народа које се често испољава, а нарочито приликом разних избора. Но, околност развијеног антирежимског расположења није довољно искоришћена, особито не код муслиманског становништва. Можда је то условљено и психологијом људи ове средине, посебно оних који су живјели у долини и на десној обали Лима.⁶

⁵ АРПВ (ДСЗО), бр. 23/36.

⁶ Ту појаву Велимир Богавац објашњава чињеницом непознавања људи из тога краја.

У досадашњој литератури објављени су веома непоуздани и међусобно контрадикторни подаци о времену стварања првих ћелија КПЈ у овом крају. По једнима, оне су се на територији среза јавиле већ 1935. године. Наводно, тада је Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију овластио Алексу Ђиласа-Бећа да формира организацију КПЈ у срезу бјелопољском. Мирко Ђуковић о томе каже: „На граници бјелопољског, колашинског и беранског среза формирано је неколико (!) партијских ћелија са члановима из сва три среза. .“⁷ Нада Јовановић („Тршо“, 29) пише да је тада Алекса Ђилас формирао и први рески комитет КПЈ за срез бјелопољски. Међутим, она не доказује за које је партијске организације и чланове у овом срезу формирано то руководство.

Батрић Јовановић истиче да је „године 1936. или 1937. формирана партијска ћелија у Мојковцу“.⁸

Овакве констатације не могу да се у потпуности одрже. Изузев податка о Алекси Ђиласу, учитељу, кога полиција у то вријеме сматра комунистом и као таквога га прати и прогони, других поузданих података о постојању ћелија КПЈ у бјелопољском срезу у то вријеме немамо. Жандармеријска станица из Бјелог Поља 24. јануара 1936. године шаље телеграм Управи полиције на Цетињу којим обавјештава да је Алекса Ђилас пошао на Цетиње. Претходног дана послат је допис Управи полиције који гласи: „Данас 23. јануара 1936. године у 10 часова Ђилас Н. Алекса, бивши учитељ из Д. Љешнице, Среза бјелопољског, бановине Зетске, отпутовао је преко Мојковца — Колашина — Подгорице за Цетиње, а по одобрењу начелника среза Бјелопољског. Како се именовани води у списак сумњивих лица и комуниста на овој станици, а иначе је као опасан комуниста, то молим да се на поменутог обрати што већа пажња о његовом раду и кретању за време боравка у том подручју. Уједно молим да се ова станица обавести при одласку из тога подручја те сва опажања која се код њега примете за време боравка у томе месту. .“⁹ Према извештајима полицијског агента, Алекса Ђилас се на Цетињу кретао у друштву познатих комуниста Косте и Алексе Ђуфке. Бављење Алексе Ђиласа на Цетињу вјероватно је стајало у вези са партијским задатком. До таквог увјерења долазимо и на основу онога што се десило послје његовог повратка у Бијело Поље, јер је убрзо за њим упућена потјерница. Наиме, Управа полиције са Цетиња 29. маја 1936. године јавила је начелнику среза бјелопољског сљедеће: „Ухапсити и спровести исцелним органима града Београда у Дубровнику Ђиласа отпуштеног учитеља родом из Белог Поља“.¹⁰

⁷ Мирко Ђуковић, Санџак, 27.

⁸ Батрић Јовановић, н. дј., 112 и 113.

⁹ АИИТ, 3565/V 26—7 (36).

¹⁰ АИИТ, 3659/V, 26—70 (36).

Полицијске власти су, очигледно, за њега везивале почетак комунистичке дјелатности у овом срезу. Начелник среза бјелопољског изричито је то и рекао у једном извјештају од 12. марта 1940. године: „...Први је он у овом Срезу до тада мирном, проширио комунизам и искварио велики број омладине.“¹¹

Према подацима којима располажемо, до 1936. године у КПЈ примљено је девет чланова, од којих шест на страни а само три у Мојковцу, и то: Вукосав Бошковић, Вука Миликић и Милисав Видаковић.¹²

Малиша Дамјановић је 1935. године у Подбишћу (територија среза колашинског) формирао партијску ћелију која је окупљала комунисте из Подбишћа, Бјелојевића и Мојковца. Након провале у КПЈ у Црној Гори, до које је дошло у марту 1936. године, процес пријема нових чланова и у срезу бјелопољском привремено је заустављен. Група мојковачких комуниста покушала је да се пребаци у Шпанију ради учешћа у грађанском рату. Поменута провала и неуспио покушај одласка у Шпанију доводе до привременог застоја у процесу пријема нових чланова и у Мојковцу и околним селима.

Појаву и развој партијских организација на подручју овог среза могуће је потпуније пратити тек од 1937. године. У тој години формиране су партијске ћелије у: Лозној, Затону и Недакусима, а могућно и у Бистрици. Формирање ових ћелија извршено је под руководством Велимира Богавца. Он је претходне (1936) године примљен у КПЈ у беранској организацији. Будући да је његова породица живјела на територији среза бјелопољског (Биоча), стављено му је у задатак да на том терену ради на припремању људи за Партију. Он се тога задатка прихватио и већ у наредној, 1937. години, прима у чланство Партије у Лозној: Радомира и Стојану Луковић, Јована Ђуровића и Милоша Богавца; у Затону: Вучину Дробњака, Бранка и Влајка Шћекића, а у Недакусима Воја Вукићевића и Добра Раичевића. У овим ћелијама он је вршио дужност секретара. За конституисање ћелија Богавац је имао овлашћење Мјесног, односно Окружног комитета КПЈ за Беране, који је, као што смо истакли, био надлежан и за подручје среза бјелопољског.

Покрајински комитет крајем 1937. године овластио је Душана Кораћа да преузме руковођење партијском организацијом у овом срезу. Душан Кораћ је исте године завршио Учитељску школу на Цетињу, у којој је и примљен у Партију. Велимир Богавац се сјећа да је у јануару 1938. године имао први контакт са Кораћем. Разговарали су о општим приликама и политичком стању у срезу.

¹¹ Архив Југославије, (АЈ), 66—99—284.

¹² Рифат Бурџовић, Томаш Жижић, Велимир Богавац, Милутин Поповић, Недељко Мердовић, и Душан Кораћ примљени су у КПЈ на страни, а не у овом срезу.

Душан Кораћ је вршио дужност секретара Мјесног (среског) комитета КПЈ за срез бјелопољски, али још без изборног комитета. У својству овлашћеног и задуженог партијског радника за подручје среза бјелопољског, током прве половине 1938. године ради и даље Велимир Богавац. У августу 1938. године организациони секретар ОК КПЈ за Беране Милош Пајковић саопштио је Велимиру Богавцу директиву по којој је дужан да се повеже са Душаном Кораћем и да убудуће раде заједно. Тада је Богавац дошао у Бијело Поље и отворио адвокатску канцеларију, а у ствари се бавио професионалним партијским радом. Био је члан Мјесног комитета који су сачињавали он и Душан Кораћ, као секретар.

У августу, или почетком септембра, 1938. године дошло је до одвајања мојковачке партијске ћелије од Мјесног комитета за колашински срез и њеног укључивања у бјелопољску партијску организацију. Тај задатак, по налогу Душана Кораћа, обавио је Велимир Богавац. Он се сјећа да је то урађено на веома једноставан начин: пошао је у Колашин, ступио у везу са Вукманом Крушчићем, тадашњим секретаром Мјесног комитета, а овај се консултовао са једном другарицом (Бебом?) и дао сагласност на то; након тога успостављена је веза са ћелијом у Мојковцу, односно њеним секретаром Вукосавом Бошковићем. Тиме је коначно конституисана среска партијска бјелопољска организација.

У 1938. години број чланова КПЈ брзо расте. Тада је мојковачка ћелија примила пет чланова.¹³ У тој години је настала и партијска ћелија у Бијелом Пољу. Њу су, по изјавама преживјелих чланова КПЈ, формирали Ђорђе Станић и Милутин Поповић. Ћелија је, вјероватно, формирана у првој половини 1938. г., јер ју је Велимир Богавац у августу 1938. године нашао формирану. Остаје нејасно по чијем су задужењу и овлашћењу Милутин Поповић и Ђорђе Станић вршили овај пријем, како то да обојица у исто вријеме врше пријем, има ли на то утицаја Душан Кораћ који је већ био секретар Комитета итд.

Тешко је утврдити вријеме настанка партијске ћелије у Пећарској, односно у Бистрици. Батрић Јовановић је, по изјави Милутина Поповића, организатора и првог секретара те ћелије, саопштио да је она формирана 1937. године. То би могло бити логично с обзиром на чињеницу да је Поповић претходне године примљен у Партију, да је, преко љета и иначе, долазио у родни

¹³ АИИТ, VIII 1п—2, Сјећање Вукосава Бошковића. У сјећањима Бошковић каже: „Године 1938. повучен сам са партијском везом из пољске у мојковачку општину и аутоматски везан за бјелопољску партијску организацију. Добио сам задатак да у Мојковцу оформим партијску ћелију. Успио сам да од људи с којима смо раније радили оформим партијску ћелију. Први чланови Партије у Мојковцу 1938. године, августа мјесеца, били су: Вукосав Бошковић (секретар), Лазар Цаковић, Филип Журић, Мирко Крушчић, Милосав Видаковић...“

крај и могао извршити, ако је имао овлашћење, пријем људи у Партију. Неки чланови Партије из Бијелог Поља¹⁴ тврде да их је Милутин Поповић примио у Партију у фебруару 1938. године. Ако се таквим радом бавио у Бијелом Пољу у ово вријеме, зашто то не би могао да ради прије у Бистрици, гдје се више задржавао и боље људе познавао? Велимир Богавац такође тврди да је у 1938. години (друга половина) постојала партијска ћелија у Бистрици, која је имала, како он каже, 5—6 чланова.¹⁵

У свим досадашњим коментарима тврдило се да је партијска ћелија у Припчићима настала у 1939. години. Има неких индиција по којима је она могла настати прије. Велимир Богавац се сјећа да су први чланови КПЈ у томе мјесту примљени 1938. године (Обрадовић Сава, Ружа и Милена). По сјећању Радомира-Лала Дробњака, у ћелији у којој је он примљен, у априлу 1938. године, у Бијелом Пољу, био је и Сава Обрадовић. Убрзо је Сава, према његовом сјећању, „пребачен на друго мјесто“. То значи да је Сава Обрадовић примљен у КПЈ прије њега. То „друго мјесто“ могла је бити само партијска ћелија у Припчићима. Недјељко Мердовић је примљен у Партију 1936. године, као ученик Беранске гимназије. Њега је Велимир Богавац предложио за члана Мјесног комитета 1939. године. Могућно је да је Мердовић и прије избора за члана Мјесног комитета радио на пријему људи у Партију. То је, иначе, био општи задатак сваког члана КПЈ.

У љето 1939. године бјелопољску партијску организацију обичао је Иван Милутиновић и, том приликом, одржао састанак Мјесног комитета. Тада је Милутиновић саопштио одлуку да овдашњи Мјесни комитет преузима функцију Обласног комитета КПЈ за Санџак. Иван Милутиновић и Душан Кораћ отпутовали су у Пријепоље, са задатком да раде на формирању партијске ћелије, у чему су и успјели. Тако бјелопољска организација КПЈ преузима бригу око формирања партијских организација и у другим срезovima Санџака. Изгледа да је и у друге срезове Санџака најчешће путовао Душан Кораћ.

Били су подијељени сектори рада у Комитету: Мердовић је одговарао за рад СКОЈ-а, Богавац се бавио више организационим и идеолошким радом у организацијама, а Душан био више ангажован радом у другим срезovima Санџака.¹⁶ Честа Душанова

¹⁴ Податак из разговора са Ивом Раховићем.

¹⁵ Неслагања око времена настанка ове партијске ћелије извиру из изјава првих чланова КПЈ из овог мјеста (Радисав Недовић, Хивзо Чиндрак) који кажу да су у чланство КПЈ примљени 1939. године.

¹⁶ Мало је чланова Партије саопштило податак да га је Душан Кораћ примио у чланство КПЈ. Велимир Богавац каже да је он (Душан) примио у Партију Алексу Ђиласа-Ђећа, вјероватно у 1938. години, а Мухамед-Муле Мусић каже да га је, 1940. године, примио у Партију Душан Кораћ. То су два једина податка до којих смо дошли о Душановом директном пријему људи у чланство КПЈ. Не можемо то другачије да објаснимо изузев заузетости у раду у другим срезovima Санџака.

путовања у друге срезове Санцака потврђује и Велимир Богавац, који каже да је то чињено уз његову сагласност. Ако не из других разлога, а ово и због финансијских средстава која је Богавац обезбјеђивао.¹⁷

Почетком 1940. године Велимир Богавац је био приморан да се повуче у илегалство. У јесен исте године морао је да оде на издржавање казне, коју му је изрекао Суд за заштиту државе у његовом одсуству. Било је то условљено хватањем Николе (Ника) Вујисића који је по захтјеву Велимира Богавца путовао у Пљевља са задатком да пренесе илегални партијски материјал.¹⁸ Чим је сазнао за хватање Вујисића, Богавац је, по налогу секретара Мјесног комитета, прешао у илегалство. За њим је издата потјерница од стране Банске управе Зетске бановине. У тој потјерници од 14. марта 1940. године стоји:

„У току истраге вођене од стране Управе града Београда над Вујисићем Николом, студентом права, завичајним у Б. Пољу, који је мјесеца јануара тек. године ухапшен на подручју среза вишеградског, установљено је да је један од главних актера у комунистичкој акцији Велимир Богавац, адвокатски приправник, родом из Бијело Поља, на пракси код адвоката Голубовића у Беранама“.

„Међутим, пре него је уследило хапшење именованог исти се је после хапшења Вујисића, удаљио из свог места и налази се у бекству. У вези предњег равне се власти моле а подручним се наређује, да се изврши потрага за именованим и у случају проналаска да се спроведе Управи града Београда“.¹⁹

Суђење је обављено 9. маја 1940. године пред Судом за заштиту државе у Београду. У предмету са суђења стоји констатација: „Оптужени Богавац Велимир није саслушан ни код полицијских власти ни код Истражног судије, пошто се, према прибављеним извештајима, након издате потернице и посланих позива овога Суда није јавио ни до дана главног претреса надлежним властима...“ У записнику са саслушања Николе Вујисића пише: „Једног дана у октобру 1939. године рекао ми је Богавац да је положио све испите на правном факултету и да ће бити адвокатски приправник код једног адвоката у Беранама, па ће долазити и у Бијело Поље... Кад је дошао на дан 10. јануара ове године аутобусом у Бијело Поље видио је опт. Богавца у шетњи на корзоу... Дана 15. или 16. јануара дошао је у његов стан Богавац и у друштву његове породице остао око један сат. Богавац је, наиме, становао у близини стана његовог оца, код

¹⁷ Богавац се сјећа да је најчешће у таквим ситуацијама одлазио код судије Јована Јованчевића, коме је отворено говорио да му је потребна новчана помоћ за партијске потребе. Добијао је увијек више од онога што је тражио.

¹⁸ Никола Вујисић је ухваћен у Рудом 20. јануара 1940. године. Оптужен је и изведен пред Суд за заштиту државе у Београду.

¹⁹ АИИТ, 6935 V/26—7 (40).

Бука Љешњака. . . Приликом поменуте шетње питао га је Богавац за име неког непознатог му човека, коме је намеравао да пошаље један пакет и писмо. . . Напомиње да му је Богавац један дан пред полазак из Бијелог Поља, кад су у кафани „Балкан“ играли шаха, рекао да ће му дати пакет и писмо адресовано на Церовића Комнена, али да ће му истовремено дати и име човека коме има Церовић да преда пакетић и писмо. . . Богавац је 18. јануара 1940. године у Бијелом Пољу дао Вујисићу Николи ради предаје Церовићу Комнену у Пљевља овај пакетић са комунистичким материјалом“.²⁰

Суд је Богавца осудио „на казну робије у трајању од 2 — две године и на 1 — једну годину губитка часних права“, а Вујисића „на казну строгог затвора у трајању од 6 — шест месеци, у коју му се казну урачунава притвор и истражни затвор од 20. јануара 1940. године до данас. . .“.

Богавец је живио илегалним животом све до октобра 1940. године, када је, опет по налогу Партије, отишао у Београд да се јави суду ради издржавања казне. Спроведен је у Марибор, гдје га је затекла капитулација Југославије у априлу 1941. године.

У августу 1940. године одржана је прва среска партијска конференција у Дубову.²¹ Неколико учесника ове конференције сјећа се да је тада било ријечи о потреби одласка Велимира Богавца на издржавање казне.

Мирко Ђуковић пише да је Блажо Јовановић обишао пријепољску партијску организацију у јуну 1940. године. То се подудара са сјећањем Гене Кораћ,²² која каже: „Ту негдје 1939. године дошао је друг Блажо Јовановић (илегално име ‚Зетин‘) у обилазак Санцака. Био је у Ивању и Дубову, па су поч. Душан и он отишли вероватно да формирају организације и пронађу људе. Били су у Пријепољу, Новој Вароши. . . Ускоро иза тога одржана је у Дубову, у школској згради, та конференција. . . Тада је изабран Месни и Окружни комитет (налазим да су га касније називали Обласним). . . Интересантно је да смо на том састанку изабрали и заменике чланова МК. . .“²³ По сјећању Стојане Луковић, конференцији је присуствовало 15 делегата, и то: Војо Љешњак, Муниб Кучевић, Милена Обрадовић, Радисав Недовић, Душан и Гена Кораћ, Хивзо Чиндрак, Неђељко Мердовић, Ружа Обрадовић, Вучина Дробњак, Љубиша Миодраговић, Радомир

²⁰ АРПБ, Фонд Суда за заштиту државе, бр. 9/1940.

²¹ Конференција није одржана, како се од стране једног броја њених учесника, мисли, у 1939, већ у 1940. години. Будући да је Велимир Богавац био у илегалству од почетка фебруара 1940. године и да је суђен 9. маја, о чему постоје докази, искључена је могућност одржавања ове конференције у 1939. години.

²² За другарицу Гену употребљавам презиме Кораћ због тога што је она за вријеме рада у овој организацији носила такво презиме и била тако позната.

²³ Генино сјећање треба упоредити са одлуком ЦК КПЈ, по којој су партијски форуми били дужни да одреде себи замјену.

Луковић, Влајко Шћекић и Стојана Луковић. Њено сјећање о делегатима који су присуствовали конференцији потврђују и други учесници (Гена Кораћ и Радисав Недовић).

Радам конференције руководио је Душан Кораћ.

На конференцији је било говора о спољној и унутрашњој политици, као и о организационом стању партијске организације у срезу. Радисав Недовић се сјећа да је Душан почео своје излагање ријечима: „Другови, да почнемо од Пакта о ненападању...“²⁴

На конференцији је изабран нови Мјесни комитет. За секретара је изабран Душан Кораћ.

Мирко Ђуковић сматра да је у 1940. години Обласни комитет КПЈ за Санџак партијски форум који постоји независно од Мјесног комитета за срез бјелопољски. Мисли да су га сачињавали други чланови.²⁵ Међутим, ова његова тврдња не може се прихватити. Обласни комитет КПЈ за Санџак као посебно изабран форум јавља се тек у априлу 1941. године, након доласка Рифата Бурџовића из Београда.

Неприхватљива је и тврдња Ђуковића да је ОК СКОЈ-а за Санџак формиран 1941. године на „оснивачкој конференцији СКОЈ-а која је одржана код Пријепоља...“²⁶

Након конституисања среске партијске организације у другој половини 1938. године и формирања Мјесног комитета, који у 1939. години има три члана (Кораћ, Богавац, Мердовић), број чланова КПЈ брже расте. Особито је то дошло до изражаја у мојковачком крају. У 1939. години у Мојковцу је примљено седам нових чланова. Сличан развој доживљавају и партијске ћелије у сусједним селима (Подбишћу, Пољима, Бистрици итд.). То што су партијске организације у овим селима припадале колашинској а мојковачка бјелопољској организацији није сметало њиховој сарадњи. Комунисти ових ћелија су се често састајали и договарали о заједничком иступу, односно о заједничком извођењу појединих акција. Живко Жижих се сјећа низа таквих састанака из 1939. године. Он је тада живио у Мојковцу, јер је био прогнат из Београда. Мојковачки комунисти су успјели да у знатној мјери неутралишу рад жандармеријске станице у Мојковцу. И не само то већ и да изврше утицај на њенога командира Луку Михаиловића, Богдана Кртолицу и друге, који су им пружали и знатне услуге у раду.

Преко Живковог стрица Вељка, Лука Михаиловић је знао када се и гдје одржавају партијски састанци, па је патроле усмјеравао у другом правцу. Бојана Журић се такође сјећа да је Михаиловић најављивао претрес и друге мјере које је полиција

²⁴ Сјећања Радосава Недовића дата аутору рада.

²⁵ Мирко Ђуковић, *Санџак*, 30.

²⁶ Мирко Ђуковић, исто, 31. (Ово тврђење је од њега прихватила и др Надежда Јовановић у књизи „Тршо“, 49).

предузимала против њихове куће када је код њих илегално боравио Велимир Богавац.

Пораст броја чланова условио је формирање нових партијских ћелија, чији су секретари, повремено, бивали Милисав Видаковић и Војин Журић. Дошло је и до формирања бироа ћелија, тијела које је обједињавало рад појединих партијских ћелија и њихових одјељења.

Систем рада у мојковачкој организацији био је постављен на здраве основе. Била је то монолитна организација. Велимир Богавац се сјећа одважности и сигурности чланова мојковачке организације у свим видовима њене активности.

У 1940. години формирана је и партијска ћелија у Шаховићима. Прецизније вријеме њеног формирања доста је тешко одредити. Нико од чланова ове партијске организације, из 1940. године, није жив. Марко Радуловић сматра да је организација у овоме мјесту формирана 1940. године пријемом 5—6 чланова.²⁷ Велимир Богавац тврди да у овоме мјесту није било комуниста до његовог одласка на издржавање казне. То је било, као што смо видјели, у октобру 1940. године. Живко Жижих је на рад у бјелопољској партијској организацији дошао априла 1941. године и тада је нашао ову ћелију као формирану. У прољеће 1941. године у Шаховиће је дошла група комуниста из рудника Трепче, који су били родом из овог мјеста (Ћетко Кљајић, Вуксан Балтић и Никодин Шћепановић), укључивши се у рад партијске организације. Дакле, организација је формирана прије њиховог доласка, али једини преживјели члан ове ћелије Вуксан Балтић не може да каже када је она формирана. Партијска организација у Шаховићима, по свему судећи, настала је у времену од октобра 1940. до априла 1941. године. Међутим, остаје отворено питање зашто није раније дошло до формирања комунистичке организације у овоме мјесту, када су постојали објективни услови за то. Антирежимско расположење људи у овом крају било је веома изражено. Такво расположење манифестовало се врло често, а нарочито за вријеме избора. Према неким подацима, опозиција је у овом крају добијала на свим изборима више гласова од кандидата владине листе. Даље, у овоме мјесту је живјела породица Томаша Жижиха, веома искусног партијског радника. Он је, истина, овдје долазио врло ријетко, али ипак остаје нејасно зашто није утицао на формирање партијске организације.

Мрежа партијских организација насталих до краја 1939. године није покрила нека подручја среза. Посебно је интересантно зашто до појаве партијских организација није дошло на подручју павинопољске општине. Велимир Богавац се сјећа да су правили више покушаја да пронађу људе из тог мјеста за пријем у Партију. У јесен 1939. године Милутин Поповић, Миро Рако-

²⁷ Марко Радуловић, Устанак у Шаховићкој општини 1941. године (Устанак народа Југославије — зборник сјећања), Београд 1964, 562.

чевић и Велимир Богавац пошли су у Павино Поље с изричитом намјером да то покушају. Нијесу успјели, јер нијесу никога познавали. Током 1940. године у Стожери је као учитељ радио Алекса Ђилас-Бећо. Чудновато је да он није приступио формирању партијске организације, иако је активно радио са омладином, међу којом је формирао марксистичке групе преко којих је извршено припремање омладине за пријем у Партију.

По тврђењу Живка Жижића, до пријема првих чланова КПЈ у Павином Пољу и формирања партијске организације долази тек крајем јуна, односно почетком јула 1941. године. Партијску организацију у Павином Пољу формирао је Живко Жижић у својству члана Мјесног (среског) комитета, по налогу Рифата Бурџовића, секретара Обласног комитета, који га је упутио на Милована Јелића. Рифат Бурџовић је Јелића познавао и Жижићу наложио да га прими у Партију, а да са њим види ко би још могао доћи у обзир за пријем у чланство. На предлог Милована Јелића, Жижић је дао сагласност да се у Партију приме још Раде Бајчета и Новак Јоксимовић.²⁸ Јелић је тада изабран за секретара ћелије.

Будући да постоји апсолутна подударност у сјећањима двојице чланова Комитета (Богавца — да тамо није било чланова КПЈ до октобра 1940. године и Жижића — да је до тога дошло крајем јуна, односно почетком јула 1941. године) и велика подударност са сјећањима Неша Јоксимовића (члана те ћелије из 1941. године), сматрамо да је ћелија формирана у јуну—јулу 1941. године. У току првих дана устанка примљено је још шест чланова (Љубо Човић, Нешо Јоксимовић, Светозар Јоксимовић, Радомир и Милош Кљајевић и Радоман Секулић).

Партијску ћелију у Равној Ријечи, по сјећању Милоша Журића, формирао је Неђељко Мердовић, који је 22. маја 1941. године примио њега у Партију и одржао први састанак ћелије коју су сачињавали: Илија Булатовић, Шпиро Дацић и Милош Журић. Али, могућност постајања партијске ћелије у Равној Ријечи и раније — није искључена. Велимир Богавац је вријеме пријема Илије Булатовића везао за 1937, а Шпира Дацића за 1939. годину. Уз то он тврди да је члан КПЈ био и Тодор Јанкетић, „а вјероватно и Мирко Ракочевић“ Поставља се питање — за

²⁸ Сјећање Живка Жижића у односу на тадашњи пријем Новака Јоксимовића као трећег члана ове ћелије, не подудара се са податком с државним у Новаковом анкетном партијском листу. Новак је у својем анкетном листу написао: „Члан КПЈ постао сам први пут 1941. године, септембра мјесеца. Приимио ме је секретар партијске јединице Милован Јелић...“ (Архива ЦК Савеза комуниста Црне Горе, бр. рег. 1312). У карактеристици коју су за Новака написали Радомир Медојевић и Милан Чођевић 12. марта 1947. године, податак о његовом избору члана КПЈ слаже се са његовим анкетним листом.

које су организације ови чланови били раније везани, ако у Равној Ријеци није постојала ћелија.²⁹

Политичка активност КПЈ у првој половини 1941. године условила је појаву и других партијских организација. Тада је настала и друга партијска ћелија у Бијелом Пољу.

Након напада фашистичких армија на Југославију, у априлу 1941. године, у овај срез дошао је знатан број комуниста и других напредних људи из Београда и других мјеста Југославије. Посебан значај за развој партијске организације и политичких прилика уопште има долазак Рифата Бурџовића — Трша. Његово револуционарно искуство биће од пресудног утицаја на даљи ток догађаја не само у овом срезу већ и у Санџаку уопште.

У току априла 1941. године дошли су у овај срез и други комунисти, напредни интелектуалци, службеници и неки официри. Њихово присуство има директан одраз на рад партијске организације и развој политичких прилика уопште.³⁰

Доласком комуниста са стране дошло је и до битних организационих и кадровских промјена у среској партијској организацији. Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак врши тада озбиљније кадровске промјене у руководству ове организације. Рифату Бурџовићу је стављено у дужност да испита стање у среској организацији, којом очито није био задовољан, и да, након тога, проведе одређене кадровске промјене. Након спроведене истраге дошло је до смјењивања Мјесног комитета. Бурџовић је по налогу ПК преузео функцију секретара Обласног, а Муниб Кучевић секретара Мјесног комитета. Тада се први пут формира Обласни комитет као посебно партијско тијело, које, истина, још увијек чине искључиво комунисти из бјелополског среза. Чланови Обласног комитета, поред Рифата Бурџовића као секретара, јесу: Неђељко Мердовић, одговоран за организационо стање, Ђорђе Станић, одговоран за рад СКОЈ-а, и Вукосав Бошковић, одговоран по војној линији. Чланови Мјесног комитета, поред Муниба Кучевића, као секретара, су: Илија Булатовић, Вуко Булатовић и Бранко Радичевић.

Дакле, до пријема првих чланова КПЈ на подручју бјелополског среза долази 1935. године, и то у Мојковцу. Конституисање партијских организација може се пратити тек од 1937. године. Прве ћелије формирао је Велимир Богавац, по задатку до-

²⁹ Не могу се потврдити подаци неких другова из овог мјеста да су у Партију, прије јулског устанка из 1941. године, примљени још неки чланови (Милорад Обреновић, Драгоје Кујовић, Мираш Нишавић). Они су примљени у току 1941. године, али после устанка.

³⁰ Тада су на подручје среза дошли: Аћимовић Милосав, Булатовићи Душан, Веселин и Вуко, Вујисић Никола, Вуксановићи Александар, Чедо и Мојсије, Дрљевић Саво, Ђукић Ђуро, Хаџибеговић Смајо, Журић Душан, Јанковић Радомир, Јоксимовић Нешо, Кучевић Муниб, Међедовић Јунус, Међедовић Шукрија, Поповић Милутин, Станић Ђорђе, Ђековић Рајко, Шћекић Малиша, Вуковић Радомир, Мердовић Неђељко, Томовић Душан, Медојевић Радомир, Мусић Муле, Обрадовић Драгољуб, Обрадовић Милика и Обрадовић Раде.

бијеном од Окружног комитета за Беране. Организатори партијских ћелија су, углавном, студенти Београдског универзитета (Милутин Поповић, Ђорђе Станић, Велимир Богавац, Неђељко Мердовић, Муниб Кучевић, Вукман Крушчић, Живко Жижић, Милован Јелић и други).

До капитулације Краљевине Југославије постојале су партијске организације у Мојковцу, Лозној, Недакусима, Бијелом Пољу, Затону, Бистрици, Припчићима и Шаховићима. Од априла до јула 1941. године формиране су нове партијске ћелије у Мојковцу (друга), Равној Ријеци и Павином Пољу. У Бијелом Пољу је такође формирана још једна организација. Чланова КПЈ на подручју среза, уочи устанка у јулу 1941. године, било је преко 90. По социјалном саставу били су то претежно сељаци (49), затим студенти (12), занатлије и радници (12), ђаци (6). Високу школску спрему имало је свега њих 5 (3 правника, 1 професор и 1 инжењер). Државних службеника било је 7. Уочи устанка на селу је живјело 77 чланова Партије, што ће, поред још неких других фактора, имати пресудан утицај на однос сеоског становништва према устанку.

Устанак у јулу 1941. године затекао је и знатан број кандидата КПЈ и чланова СКОЈ-а. Послије устанка (у јулу и до краја 1941. године) примљено је у Партију 26 чланова. Није могућно прецизно утврдити чланство у КПЈ за око 20 другова и другарица. То говори да су они у већини прије устанка били кандидати или чланови СКОЈ-а. Свака партијска организација имала је своје кандидате и активе СКОЈ-а. По партијској аналогији, овдје је формиран и ОК СКОЈ-а за Санџак, чији су чланови били: Ђорђе Станић, Неђељко Мердовић и Раде Војиновић.

Комунистичка идеологија била је позната људима овога краја још у првим годинама постојања КПЈ. На изборима за Уставотворну скупштину 1920. године Пољани су за народног посланика изгласали кандидата КПЈ Павла Жижића. Вукосав Бошковић и други старији комунисти из Мојковца своје револуционарно опредјељење вежу за те године и за људе који су тада били носиоци комунистичких идеја у овом крају.³¹

Након забране рада КПЈ и њеног преласка на илегални рад све до 1935. године мало се осјећао рад Партије у овом крају. Живот је текао у условима привредне, културне и друге застојности. Први знаци отпора на тешке услове живота јављају се 1935. године. Најзначајнији фактор који уноси нова схватања и тражи промјене јесу студенти родом из овога краја. Многи од њих су још у току студија постали чланови КПЈ. У току школских ферија долазе у свој завичај и раде на ширењу напредних схватања. Такав њихов рад прихватили су, у већини случајева, и учитељи, као и други напредни интелектуалци, којих је, истина, било мало.

³¹ АИИТ, 12620, VIII, 1п—2, Сјећање Вукосава Бошковића.

Посебно значајну улогу у раду на селу имали су учитељи, који су, са малим изузетком, најнепосредније сарађивали са студентима на организовању легалних облика рада — оснивању разних друштава и организација преко којих се спроводио такав рад.

Без обзира на велику заосталост и незадовољство становништва стањем у којем се налазило, рад на ширењу напредног покрета текао је доста споро, јер радничке класе није било. Сеоско муслиманско становништво је живјело у потиштености. Такав положај Муслимана комунисти су могли боље да искористе.

Политичку активност коју је спроводила КПЈ за вријеме парламентарних избора у 1935. години прихватила је, иако мало-бројна и тек формирана, и организација комуниста у овом срезу. У складу са директивама, комунисти и други напредни људи развили су агитацију за Удружену опозицију и гласали за њене кандидате. Комунисти су били најактивнији организатори предизборних зборована. Тако је 2. августа 1935. године традиционални сабор код Шишког језера, на Бјеласици, претворен у велике антирежимске демонстрације, које су организовали комунисти из беранског, колашинског и бјелопољског среза. На сабору је говорио Зарија Булатовић, студент из Колашина. Када су жандарми покушали да растјерају збор, дошло је до туче између њих и народа. Збор нијесу успјели да разбију. Напротив, били су просто најурени. Неколико дана после тога полиција је ухапсила један број организатора ових демонстрација. Демонстрације на Бјеласици, изведене 2. августа 1935. године, добиле су широк публицитет у напредној штампи онога времена. Тако је „Народна правда“ у броју 3—4 од 1. септембра 1935. године о њима писала: „... Селаци, маса која је незадовољна данашњим стањем и приликама — нашла је одушка и демонстрирала је. Један из масе био је подигнут на круте мушке руке сељака и прихваћен. Около говорника окупила се маса народа. Говорник је још у првим ријечима изнио и подвукао данашње стање радника и ударним ријечима нагласио да се пробуди смисао, свијест против рата, крвопролића и бесправног одузимања људских живота итд. Маса која је била одушевљена демонстрирала је и поклицима „Доље са ратом!... Доље... са Хитлером и Мусолинијем. Доље са фашизмом...“ Три, четири жандармеријске патроле, које су присуствовале и одржавале ред, покушале су растјерати масу. Наредник-водник, који је управљао патролом наредио је да се повлаче и пушке објесе о своја рамена. Маса се вратила и наставила и даље са клицањем и демонстрирањем. У маси и у првим редовима демонстраната примијећене су сеоске дјевојке...“³²

³² Грађа о дјелатности КПЈ у Босни и Херцеговини 1921—1941, Сарајево 1971, 267 и 268.

Комунисти су 1935. године организовали разбијање збора у Мојковцу који су организовали представници Југословенске радикалне заједнице. Са кандидатом ове партије на збор је дошао и срески начелник са групом жандарма и полицајаца. Прије збора локалне власти у Мојковцу похапсиле су велик број напредних студената, јер су се њих плашили. Кандидат владине листе, Сава Микић, дошао је обучен у сељачко одијело, са шубаром на глави. Са собом је донио и неколико џакова опанака, као агитационо средство. У моменту када се Сава припремао да говори, комунисти су захтијевали од кандидата Удружене опозиције Гојка Терића, да он говори. На то њихово инсистирање он је пристао и говорио о циљевима Удружене опозиције. Након овог Терићевог говора, Вукман Крушчић је на челу веће групе, пошао да тражи Саву Микића. Угледавши га пред једном кафаном, окруженог жандармима, Вукман је повикао: „Ево овај је дошао да купује вашу савјест и гласове и да вам плаћа пироћанским опанцима“. Збор, организован од стране представника владине листе, претворило се, захваљујући комунистима, у збор Удружене опозиције.

На изборима 1935. године, уз притисак државних органа, победила је владина листа. Показало се да је утицај комуниста и других прогресивних снага био још слаб. Муслиманско становништво је, из раније поменутих разлога, гласало, претежно за кандидате владине листе. Уз то, треба имати у виду и чињеницу да су избори били јавни, да су спроведени под притиском полиције и да су изборни резултати фалсификовани у корист режимских кандидата.

Хитлеров долазак на власт 1933. године означава почетак непосредне припреме фашистичких земаља за рат. Седми конгрес Коминтерне, одржан у Москви 1935. године, уочава ту опасност и препоручује окупљање прогресивних снага свих земаља за борбу против фашистичке опасности.

КПЈ приступа стварању Народног фронта, настојећи да у њему окупи све прогресивне и родољубиве снаге за очување мира. Покрет на стварању Народног фронта узима широке размјере и у Црној Гори. И у бјелопољском срезу ова акција поприма јасну форму и има широк захват. Прати се развој прилика у свијету и земљи и уочава опасност од освајачких потеза фашистичких сила. Карактеристично је реаговање на инвазију фашистичке Италије на Етиопију, у љето 1935. године. Тада је у Бјелом Пољу формирано Друштво пријатеља етиопског народа. Са сједнице, на којој је формирано ово друштво, упућен је апел за одбрану независности Етиопије. Апел је упућен краљу Етиопије, Друштву народа и Влади Краљевине Југославије. Тај апел (упућен 17. новембра 1935. године) гласи: „Испуњени осећањем једне више правде и одушевљени правилном одлуком Друштва народа, да Италију огласи нападачем ми се ево скуписмо у дому г. Бла-

гојевића Радивоја, професора овдашње гимназије, да се свестрано и топло помолимо Богу за слогу изненађеног етиопског народа и његову победу над непријатељем, и да још више учврсти носиоце правде Друштва народа у одбрани мира. Гледајући у одбрани Етиопије над незгодном Италијом победу правде ми у исто време видимо у томе и победу идеје човечности у свету. . .“³³

Традиционални сабор на Петровдан (12. јула) 1937. године на Подграђу, изнад села Биоче, комунисти беранског среза претворили су у велики антифашистички митинг. Претходно су спровели агитацију за долазак што већег броја људи, посебно омладине. И комунисти са територије бјелопољског среза добили су конкретне задатке у вези са тим. Претпостављајући до чега може да дође, припремила се и полиција. Био је ангажован велики број жандарма из станица беранског и бјелопољског среза, који су пратили понашање сваког појединца, посебно оних у које су сумњали. У одређеном моменту омладина је повела црногорско коло и запјевала пјесму: „Страшан се покољ припрема. . .“ Тада је комуниста Леко Шћекић почео да говори. Говор је праћен паролама против владе Милана Стојадиновића, за савез са Совјетским Савезом и за помоћ Шпанији. Жандарми су тада ступили у акцију. Са бајонетима појурили су на омладину, која се супротставила. Демонстранти су дохватили каменице и друго до чега су дошли. Народ се придружио комунистима. Жандарми су одустали од обрачуна и напустили збор. Неколико дана послје тога полиција је похапсила око 40 демонстраната, које је задржала у затвору више дана. Партија је тиме још више појачала свој утицај у масама, и у беранском и у бјелопољском срезу.

Вођа профашистичке Југословенске народне странке (тзв. „борбаши“) Светислав Хођера покушао је да у Бијелом Пољу организује народни збор 1937. године. Збор није успио. Разбили су га комунисти. Војо Љешњак дао је новац па су купљена јаја и парадајз којим су демонстранти на збору засули и Хођеру и његове присталице. Иступ демонстраната праћен је паролама: „Доље збораш“, „Доље фашиста!“ Срески начелник Блажо Вишњић наредио је јуриш жандармима који су обезбјеђивали Хођеру и његову пратњу. Збор је разбијен. Хођера је отишао до Рибаревине гдје се пресвлачио, јер је његова плава униформа била већ жута.

У овој акцији нарочито су се истакли: Војо Љешњак, Мухо Диздаревић, Алекса Ђилас-Бећо, Милутин Поповић, Бошко Рutowић и други.

Након растурања збора настала је потјера за организаторима демонстрација. У потјери је учествовао и начелник среза

³³ Фотокопија записника у посједу прота Сима Басакића у Бијелом Пољу.

лично. Неки организатори демонстрација су ухапшени (Рифат Бурцовић, Милутин Поповић, Мухо Диздаревић) и задржани у затвору неколико дана.

Када је на чело КПЈ дошао Јосип Броз Тито, дошло је и до промјена у методу рада комуниста. „Партија треба да настоји да читаво своје дјеловање легално спроведе“ — каже се у резолуцији ЦК КПЈ од децембра 1938. године. Комунистима је стављено у задатак да раде у Југословенском радничком савезу (ЈУГОСРАС), без обзира на то што је његово руководство било фашистичка агентура. Долази и до јачег повезивања комуниста са сељаштвом, што је у Црној Гори било од посебног значаја с обзиром на чињеницу да су сељаци чињели огромну већину становништва. На иницијативу ПК долази до формирања друштва „Сељачко братство“. Циљ је био да се преко њега ради на просвјетивању сељака и побољшању његовог материјалног положаја. Власти су одобриле рад друштва. Најјачи огранак овог друштва на подручју среза бјелопољског био је онај у Ђојиштима. Посредством овог друштва у селу је подигнут воћни расадник. Друштво је окупљало најпрогресивније људе, посебно револуционарно оријентисану омладину. Оно је, у ствари, постало погодан легални облик рада комуниста, па је Банска управа забранила његов рад у августу 1938. године.

Након укидања „Сељачког братства“, ПК даје директиву да се формира земљорадничка набавно-продајна задруга „Сељачка самопомоћ“. У управи ове организације на Цетињу радио је и Томаш Жижић. Организација постаје веома популарна. Мрежа њених филијала јавља се и на подручју овога среза. Вукосав Бошковић се сјећа да је филијала ове задруге у Мојковцу формирана 1939. године, у кући Радоја Крговића. Благајник и књиговођа ове задруге био је комуниста Лазар Цаковић, а председник Љубомир Бакоч, који је те године примљен у КПЈ.³⁴ Подружница ове задруге постојала је и у Равној Ријеци. Њен председник био је Тодор Јанкетић, а секретар Мијат Шћепановић.

„Сељачка самопомоћ“ пружала је материјалну помоћ сељацима, а преко ње је вршен и политички утицај на сељаке.

Иако је ова организација, формално, била економског карактера, Партија је преко ње развила и културно-просвјетну дјелатност. Покренута је акција подизања домова културе и отварања сеоских читаоница.³⁵

„Сељачка самопомоћ“ је радила и у бјелопољском срезу све до рата. Власти се нијесу усудиле да ову организацију забране због великог угледа који је имала у народу.

34 АИИТ, 12620, VIII 1п—2, Сјећање Вукосава Бошковића.

35 Батрић Јовановић, н. дј., 185,

У Бијелом Пољу прије рата није било синдикалне организације. Оно мало радника у занатским радионицама, трговачким радњама и другим ситним привредним дјелатностима било је изложено најгрубљој експлоатацији послодаваца. Радништво изоловано и класно неорганизовано, није имало значајнијег утицаја на развитак покрета у овом крају. Ипак, Рифат Бурџовић покушава да повеже занатске и друге раднике, да их организује у синдикалну организацију. Ставио је у задатак једном броју комуниста (Радомиру-Лалу Дробњаку, Иву Раховићу и другим) окупљање радника. Тако је одржан један полулегални састанак на Жањевцу, којем је присуствовало 20—25 радника. На састанку је Бурџовић говорио о потреби и значају удруживања радника у синдикат, о могућностима заштите њихових основних економских права (регулисање радног времена, висина наднице, годишњи одмор, социјално осигурање итд.). Присутни су били одушевљени његовим излагањем. Рифат Бурџовић је, поред истицања потребе заштите економско-социјалних права радника, тражио да се стварањем синдикалне организације, преко које ће се остваривати економска права најамних радника, врши и политички утицај на раднике. Међутим, класна свијест радника била је неразвијена. Они нијесу били свјесни ни својег положаја ни узрока који су их довели у такво стање, као ни задатака који их очекују у борби радничке класе. Па ипак, на овом састанку је дошло до формирања делегације која је добила задатак да пође код начелника среза да издејствује одобрење за формирање синдикалне организације. У делегацији су, поред осталих, били: Радомир-Лале Дробњак, Иво Раховић, Косто Матијашевић и други. У делегацији је био и Свето Чопић, мајстор-послодавац, чијим се присуством хтјело постићи да делегати буду примљени у начелству. Али, делегацију није примио начелник среза, већ шеф полиције Крсто Анђелић. Не дозволивши да изложи захтјеве, он је делегацију радника истјерао напоље, говорећи: „Дошли сте да ми правите комунистичку организацију“.³⁶

Тако је пропао покушај стварања синдикалне организације занатских и трговачких радника у Бијелом Пољу.

Међутим, струковно удружење занатлија је постојало. У њега су се могли учланити само мајстори-власници занатлијских радњи. Предсједник удружења био је режимски човјек Милан Радовић. Непосредно пред априлски рат све друге функције у удружењу били су преузели комунисти и њихови симпатизери.³⁷

³⁶ АИИТ, 12501, VIII 13—8, Сјећање Радомира-Лале Дробњака, Ива Раховића и Шаба Бурџовића.

³⁷ Иво Раховић се сјећа да је од партијске организације добио задатак да ради у Извршном одбору удружења чији је био члан.

Иако нијесу били организовани у синдикалну организацију, радници су, захваљујући комунистима, ипак пружали неке организоване отпоре послодавцима. Рад „на парче“ један је од видова тог отпора. Одбија се надница као облик плаћања и захтијева исплата одређеног процента од сваког производа, што је требало да значи утврђивање неког облика њиховог радног учинка.

Суштину политичких збивања у земљи у то вријеме, а тиме и бјелопољском срезу, чине припреме и спровођење избора обављених 11. децембра 1938. године. Југословенска радикална заједница, на челу са Миланом Стојадиновићем, настоји да се и даље одржи. У том циљу предузима све мјере, не бирајући средства. Таква политика изазива велики отпор код свих демократски расположених слојева народа. Почетком септембра 1938. године Милан Стојадиновић је обишао Црну Гору у жељи да врши притисак на изборе. Наишао је на велики отпор, који је дошао до изражаја особито на зборовима заказаним у Никшићу 11. и Колашину 12. септембра. Збор у Колашину се претворио у велики антифашистички митинг народа. Присутствовали су му и мојковачки комунисти са симпатизерима. Велики број њих полиција је исти дан ухапсила, али то није омело извођење демонстрација против Стојадиновића. На путу за Пљевља био је предвиђен његов дочек и на Слијепач-мосту. Бјелопољски комунисти су припремили демонстрације против њега, али оне нијесу изведене пошто се он није ту задржавао. Вјероватно је био обавијештен о овоме.

Политичку активност на изборима 1938. године КПЈ спроводи преко Радничко-сељачке странке. У свим срезovima Црне Горе били су формиран и њени срески одбори. У бјелопољском срезу то је учињено такође 1938. године, у Недакусима, у кући Сава Пешића. Реферат о потреби формирања овог одбора и о задацима Радничко-сељачке странке, као легалног облика рада КПЈ, поднио је Велимир Богавац. Став према овим изборима комунисти среза формирали су на састанку одржаном у кући Вуја Шћекића, у Припчићима. У складу са директивом ЦК КПЈ, тамо гдје није било могуће иступити са својим кандидатима, а то је у Црној Гори учињено само у подгоричком и даниловградском и цетињском срезу, комунисти су били дужни да се залажу за најдемократскије представнике опозиционих странака које су, на овим изборима, иступиле као Удружена опозиција.

Велику предизборну активност у Санџаку уопште, а посебно у овом срезу, повело је Удружење студената Санџака, које је формирано у Београду на иницијативу и под непосредним руководством Рифата Бурџовића. Удружење се залагало за листу Удружене опозиције, конкретно се опредјељујући за кандидате који су били најближи комунистима. Удружење се обратило прогласом „Студенти Санџака своме народу“ преко којег се инсистира

рало на гласању за кандидате Удружене опозиције. Велики број бјелопољских студената-комуниста дошао је тада у завичај, са задатком да се укључи у непосредну агитацију за изборе.

Кандидати за посланике на листи Југословенске радикалне заједнице, били су Сава Микић и Јусуф Ћоровић. Микић је предузео низ мјера да обезбиједи поновни избор. Користио је полицијски и чиновнички апарат за организовање зборова и спровођење агитације. Он је желио да обезбиједи гласове и празним обећањима. Прогласом којим се обраћа народу, он најављује: „...Ових дана додијељено је нашем срезу 70.000 динара као државна помоћ за најнужније радове у срезу и то ћемо раздијелити договорно...“.

Кандидати на листи Удружене опозиције били су: адвокат Гојко Терић и професор Милоје Добрашиновић. Комунисти су се, претходно, залагали за избор Милоја Добрашиновића због његових демократских увјерења и поступака. Према неким подацима, они су и инсистирали на његовом кандидовању. Међутим, његова кандидатура није одобрена. Пошто су власти онемогућиле кандидатуру Милоја Добрашиновића, комунисти су се, у својој агитационој дјелатности определијелили за Гојка Терића, којему су локалне власти такође правиле озбиљне сметње приликом истицања кандидатуре.

На изборима 11. децембра 1938. године победила је владина листа. За посланика је изабран Јусуф Ћоровић из Лозне.

Појачани утицај комуниста нарочито је дошао до изражања у разбијању збора Бранка Чубриловића који је био заказан у Бијелом Пољу за 11. децембар 1939. године. Среска партијска организација се припремала за извођење ове акције. Претходно су одржани састанци у свим ћелијама и одређени задаци сваком члану појединачно. Сви су били дужни да присуствују збору и организују што масовнију посјету других грађана. Прецизиране су и пароле које ће се извикивати на збору. Написани су транспаренти са паролама: „Тражимо савез са Совјетским Савезом“; „Захтијевамо амнестију политичких затвореника“; „Тражимо неуплитање Југославије у данашњи империјалистички рат“ итд.³⁸

Кад је збор, уз велико обезбјеђење полиције и жандарма, био у току, из Идриске махале појавила се група бјелопољских омладинаца предвођена комунистима (Мухо Диздаревић и Војо Љешњак), која је носила транспаренте и поставила се наспрам Чубриловића и његове пратње. Почело је дизање парола: „Доље рат“; „Доље крвави режим!“

Комуниста Вукосав Бошковић био је задужен да говори на збору. Кад је покушао да говори, један жандармеријски водник исукао је сабљу и пиштаљком дао жандармима знак за напад. Бошковић је покушавао да говори, али није успио. Изгово-

³⁸ „Глас Црногорца“, 15. децембра 1939. године.

рио је свега неколико ријечи. Дошло је до туче. Посебно се својим држањем у сукобу са жандармима истакао Мухо Диздаревић. Тукао је транспарентом који је чврсто држао у рукама и није хтио да га испусти, говорећи: „За ово живим, за ово мрем“.³⁹

По разбијању збора формирана је једна делегација антифашиста, у којој су били и комунисти: Душан Кораћ, Неђељко Мердовић и Милутин Поповић, која је примљена код министра Чубриловића. Делегација је протестовала против поступака полиције и изнијела захтјеве народа среза бјелопољског. Једна група комуниста, због разбијања овог збора, ухапшена је и држана у затвору дуже вријеме.

На сабору у Радулићима 28. јуна 1939. године комунисти су донијели летке, црвене заставе и друге пролетерске амблеме. Претходно су подијељени амблеми, које су омладинци носили под ревером капута. Они који би показали, наравно дискретно, ове амблеме добијали су летке и други пропагандни материјал. Омладина је на сабору пјевала револуционарне пјесме и на други начин изражавала своје антифашистичко расположење. У једном моменту комуниста Влајко Шћекић је повео црногорско коло и добио нешто жандармима, због чега је дошло до туче са њима. Влајко је тада ухапшен и остао је у затвору 10 дана.⁴⁰

Традиционални излет омладине на Биоградско језеро окупио је 14. августа 1939. године преко 1.200 омладинаца и омладинки из сусједних срезова. На збору су комунисти истурили говором који је одржао Милутин Лакићевић. Жандарми (око 40) покушали су да онемогуће Лакићевића у говору и да разбију збор, али су тиме изазвали отпор омладине и, у сукобу, били најурунени.

Настојећи да користи најприкладније облике рада са омладином, Партија је остварила одређен утицај и на спортске клубове. У Мојковцу су комунисти (Вукман Крушчић, Милисав Видаковић, Ђуро Ђикић, Вукосав Бошковић и други) успјели да издејствују одобрење за формирање спортског клуба „Брсково“ Чланови „Брскова“ били су омладинци из мојковачке и пољске општине. Утицај комуниста у овом клубу брзо је изазвао подозрење локалних власти, због чега су га и укинуле. Једно вријеме у Мојковцу је радило и спортско друштво „Орао“. Ово друштво имало је своју библиотеку, којом је руководио Ђорђе Мишњић, а њени чланови били су из реда напредне омладине.

Доста јак утицај имали су комунисти и у гимнастичком друштву „Соко“ у Бијелом Пољу. Друштво је, у почетку, било режимско. Старјешина друштва (староста) био је најчешће ди-

³⁹ Казивање Радомира-Лала Дробњака, Вукосава Бошковића, Радисава Недовића и других учесника овог збора.

⁴⁰ АИИТ, VIII, 13—20, Сјећање Стојане Луковић.

ректор гимназије. Да би узели управу друштва у своје руке, комунисти су за избор старосте кандидовали професора Милоја Добрашиновића. Чланови друштва су већином гласова изабрали омиљеног професора за старосту, док је други кандидат, жандармеријски капетан Стјепан Саћер, поражен. На интервенцију полиције, Добрашиновићев избор је поништен, а избори су поново обављени. На поновним изборима Добрашиновић је добио још више гласова. Дошло је до подјеле у друштву, па су присталице Милоја Добрашиновића имали просторије у кући Бошка Басекића, а присталице Саћера у кући Сима Јованчевића. Једно вријеме друштво је радило подијељено, али је то био успјех Партије у борби за разбијање ове режимске организације.

На иницијативу Рифата Бурџовића дошло је до формирања ногометног клуба „Јединство“, у које је учлањена омладина без обзира на вјерске и друге разлике. Насупрот овоме клубу постојало је и друштво „Слога“, које је било режимско. У ово друштво били су учлањени синови државних чиновника и богатјих грађана. „Јединство“ су сачињавали омладинци из радничких породица. Утакмице између клубова добијале су често политички карактер. То су били својеврсни дуели између власти и напредног покрета.

Када је Стојадиновић 1937. године склопио Конкордат са Ватиканом, овдје је дошло до веома озбиљних реакција православног свештенства и демократског мњења. Поводом смрти патријарха Варнаве, за кога се вјеровало да је отрован, организован је у Бијелом Пољу помен који је примио карактер антирежимске манифестације у којој су комунисти имали знатног утицаја.

За вријеме општег реакција на Конкордат Бијело Поље је посетио бан Зетске бановине Иванишевић. Његов задатак, по убјеђењу до којег се овдје дошло, био је објашњење Конкордата и сагледавање народног расположења. Прво је примљен у среском начелству. Док се тамо задржао, демонстранти су се припремили за протест који су намјеравали извести. А када је бан изашао из начелства, праћен среским начелником, полицијом и жандармима, демонстранти су се придружили поворци која се кретала преко моста на Лиму у град. Организатори ове демонстрације били су Рифат Бурџовић, Бранко Поповић, Шукрија Међедовић и други. На покушај жандарма да ове људе одстране, демонстрације су узеле маха. Дошло је до извикивања парола против владе и њене политике. Полиција је ухапсила већу групу демонстраната и задржала у затвору 6 дана.

Под изговором борбе против суше, православно становништво је организовало литију којој су се придружили и напредни омладинци, увјерени да ова акција има не религијски већ више политички карактер. Из таквог разлога овој манифестацији је присуствовао и Рифат Бурџовић, што је реакција одмах искори-

стила говорећи: „Ето, треба Рифат Бурџовић, Турчин, да нам штити вјеру“.

Раднички празници су од 1935. године најчешће прослављани растурањем прогласа и летака, паљењем ватри, истицањем црвених застава, обуставом рада, организовањем излета и на разне друге начине.

Радници занатлијских и других радионица у Бијелом Пољу су на дан Првог маја напуштали посао, облачили се што свечаније и организовали излете у оближња мјеста. Полиција их је контролисала и интервенисала што они тога дана не раде. Радници су се користили изговором да немају шта да раде, да их мјестори не обавезују итд. Уочи Првог маја 1940. године у шуми близу Радулића искупило се око 50 омладинаца и омладинки ради договора како да прославе празник. Били су то чланови Партије, СКОЈ-а и други напредни омладинци. Подијељени су задаци: паљење ватри, истицање парола, прављење и истицање црвених застава и других радничких амблема. Прогласи су излијељени на згради жандармеријске станице у Лозној, на телефонским стубовима дуж пута Беране — Лозна. Акција је спроведена веома организовано — нико није откривен нити ухапшен.⁴¹

Уочи 7. новембра 1940. године, Веселин Булатовић је на стубу за освјетљење у Бијелом Пољу истакао црвену заставу, коју је добио од Милене Обрадовић, члана КПЈ из Припчића. Жандарми су били принуђени да пуцају у мотку на којој се налазила заставка и да је тако скину.⁴²

Уочи Првог маја 1939. године у Мајсторовини је на једној букви истакнута црвена заставка која се вила неколико дана.⁴³

Прославу Првог маја 1940. године организује и партијска ћелија у Пећарској.⁴⁴ Сличне акције изводили су комунисти, скојевци и у другим мјестима пригодом прослава ових празника.

У условима илегалног рада, КПЈ је створила организацију Црвене помоћи. При свим партијским руководствомима одбори Црвене помоћи су прикупљали материјалну помоћ, у новцу и натури, од свих пријатеља Партије и других антифашиста. Прилози су употребљавани за помоћ жртвама (ухапшеним комунистима и њиховим породицама, комунистима који живе у илегалству и сл.).

Црвена помоћ у бјелопольском срезу у годинама пред рат даје знатне ефекте. Она је прикупљана за вријеме грађанског рата у Шпанији и када је дошло до оснивања концентрационих логора у нашој земљи.

⁴¹ АИИТ, VIII, 13—20, Сјећање Стојане Луковић.

⁴² Ватрић Јовановић, н. дј., 272; Мирко Ђуковић, н. дј., 35.

⁴³ Мирко Ђуковић, н. дј., 35.

⁴⁴ Радисав Недовић се сјећа када је уочи Првог маја ишао у Припчиће код Милене Обрадовић да донесе црвену заставу и првомајске пароле које су истакнуте на више мјеста у Вистрици.

Црвена помоћ на селу је најчешће прикупљана у житиу, воћу и другим пољопривредним производима. Прикупљени прилози у натури продавани су, а добијени новац је, преко одбора Црвене помоћи, достављан угроженима.

У граду је Црвена помоћ прикупљана у новцу. Најчешће је то рађено преко организованих природби. Прилог добијен на тај начин ишао је у фонд Црвене помоћи.⁴⁵

Од 1937. године Партија је настојала да Црвену помоћ легализује под називом Народна помоћ. Почетком 1941. одржана је прва покрајинска конференција Народне помоћи, којој су присуствовали и представници бјелопољске партијске организације задужени за рад по овом сектору. Тада су прецизније одређени задаци Народне помоћи: успостава среских и општинских одбора (гдје их нема), оснивање одбора у муслиманским селима, још јаче ангажовање жена у раду одбора, појачање њеног рада међу радницима и на селу.⁴⁶

Идеолошком уздизању чланова поклањана је велика пажња. У условима у каквим је радила ова среска партијска организација, такав рад био је веома нужан. Социјална структура чланова Партије, кандидата и чланова СКОЈ-а била је претежно сељачка. Највећи број њих имао је само четвороразредну основну школу.

Идеолошким радом, који се проводио преко марксистичких група, разних легалних друштава и клубова и индивидуалним радом, управо је започињао рад на припремању људи за пријем у Партију.

Када је партијска организација у овом срезу формирана, КПЈ је већ имала доста богату литературу, која је обично прорађивана на састанцима ћелија. Пракса рада партијских ћелија била је таква да се наизмјенично одржавају радни и теоретски (васпитни) састанци. Прорађивани су и материјали из „Пролетера“. За идеолошко уздизање чланова коришћени су и материјали VII конгреса Комунистичке интернационале, као и материјали V земаљске конференције КПЈ и Покрајинске конференције КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију из 1940. године. Веома популарно и поучно штиво била је брошура „Димитровљевско држање на суду“. Она је имала карактер буквара у смислу обучавања комуниста о томе како се треба држати пред класним непријатељем.

За теоретски рад коришћена је и „Историја СКП(б)“, нарочито њене прве четири главе. Енгелсова књига „Поријекло породице, приватног власништва и државе“ такође је много читана

⁴⁵ Црвену помоћ у Бијелом Пољу највише је прикупљао Војо Љешњак који је био власник пекарске радње па је евиденцију о прикупљеној чланарини и Црвеној помоћи водио на списку „дужника“ за наплату пекарских услуга.

⁴⁶ Батрић Јовановић, н. дј., 267.

у овом срезу. Многи од тадашњих комуниста и данас се живо сјећају како су тешко разумијевали поједине садржаје из ове књиге, „Капитала“, „Комунистичког манифеста“ и других дјела класика марксизма.

Популарну литературу чиниле су и књиге „Умовање здравога разума“, „Мати“, „Како се калио челик“, „Кућа оплакана“ и друге.

Идеолошки рад био је обавезан, а многима и тежи од других задатака. Сваки члан је морао реферисати о своме мишљењу о прочитаном материјалу.

Идеални пропагандни материјал добијала је ова организација најчешће преко беранске организације. Најважнију улогу у преношењу илегалног материјала од партијске организације из Берана до Затона и даље имала су браћа Велимира Богавца — Милош, који је био члан КПЈ, и Иво, који је био члан скојевске организације у Беранској гимназији.

За умножавање материјала коришћене су писаће машине, шапирограф и друга техничка средства која су се налазила у појединим организацијама и надлештвима гдје су радили комунисти. Тако је у православном Старатељству Мато Чујовић, који је тамо био запослен као службеник, умножавао партијски материјал.

Нешто касније ова партијска организација дошла је до неких техничких средстава за умножавање пропагандног материјала која су се налазила у Припчићима. Ту је формиран пункт одакле је материјал растуран даље. У априлу 1941. године Рифат Бурџовић је довео Слободана Тузлића-Бутума који је био стручно оспособљен за рад са тим средствима.

Број чланова Партије у бјелопољском срезу уочи устанка 1941. године знатно је повећан.

Развијена мрежа скојевских актива окупљала је близу 150 чланова СКОЈ-а.

Партија је стекла велики утицај у народу, што ће бити од пресудног утицаја на развој народног устанка, који ће у овом срезу примити све форме и облике какве је устанак имао и у другим срезovima Црне Горе.

Значајну улогу имала је ова организација и у развоју покрета у другим срезovima Санцака.

СПИСАК

чланова КПЈ на подручју среза бјелополског до устанка 1941. године

Ред. бр.	Презиме и име	Примљен у КПЈ год.	Занимање	Мјесто становања	Примједба
1	2	3	4	5	6
1	Ашанин Милутин	1941	сељак, Мојковац,	умро 1943.	
2	Бакоч Загорка	1939	домаћица, Мојковац,	погинула	1942.
3	Бакоч Љубомир	1939	сељак, Мојковац,	погинуо	1942
4	Балтић Вуксан	1940	сељак Шаховићи,		
5	Богавац Велимир	1936	правник, Биоча		
6	Богавац Милош	1937	сељак, Биоча		
7	Бошковић Вукосав	1935	сељак, Мојковац		
8	Булатовић Војислав- -Струњо	1940	ђак, Бијело Поље		
9	Булатовић Веселин	1941	студент, Бијело Поље		
10	Булатовић Душан	1941	студент, Црнић,	погинуо	1942.
11	Булатовић Вуко	1937	студент, Припчићи,	умро	1966.
12	Булатовић Илија	1937	службеник, Љешница,	погинуо	1948.
13	Булатовић Ковиљка	1939	домаћ., Мојковац,	умрла	1943.
14	Булатовић Станко	1938	сељак, Мојковац,	умро	1954.
15	Бурџовић Рифат-Тршо	1933	студент Б. Поље,	погинуо	1942.
16	Видаковић Миљисав	1935	сељак Мојковац,	погинуо	1942,
17	Видојевић Велимир	1939	сељак, Мојковац		
18	Влаховић Милић	1935	сељак, Мојковац,	погинуо	1943
19	Војиновић Живко	1940	сељак, Шаховићи,	погинуо	1942
20	Војиновић Крсто	1938	сељак, Јагоче		
21	Војиновић Раде	1940	радник, Бијело Поље		
22	Вукићевић Војо	1937	сељак Недакуси		
23	Вуковић Даница	1940	домаћ., Мојковац		
24	Вуксановић Александар- Лале	1940	студент, Б. Поље,	погинуо	1943
25	Вуксановић Чедо	1940	студент, Б. Поље,	извршио самоуби- ство	1949.
26	Дацић Шпиро	1939	радник, Равна Ријека,	погинуо	1942
27	Диздаревић Мухо	1938	радник, Бијело Поље,	погинуо	1942
28	Добричанин Вукић	1938	занатлија, Б. Поље,	погинуо	1943
29	Дробњак Вучина	1937	занатлија, Затон,	погинуо	1944
30	Дробњак Радомир-Лале	1938	занатлија, Бијело Поље		
31	Букић Буро	1940	техничар, Мојковац,	погинуо	1943
32	Букић Ђукан	1941	ђак, Мојковац,	погинуо	1944
33	Ђуровић Јован	1937	сељак, Лозна		
34	Жижкић Живко	1938	правник, Бијело Поље		
35	Жижкић Новак	1940	сељак, Шаховићи,	погинуо	1942
36	Жижкић Томаш	1934	инжењер, Шаховићи,	погинуо	1942
37	Журић Војана	1939	домаћ., Мојковац		
38	Журић Војин	1938	сељак, Мојковац		
39	Журић Филип	1938	сељак, Мојковац,	погинуо	1942
40	Журић Милош	1941	ђак, Равна Ријека		
41	Јанкетић Војин	1940	сељак, Равна Ријека,	погинуо	1943
42	Јелић Милован	1941	студент, Павино Поље,	погинуо	1942
43	Јуришевић Ленка	1941	домаћица, Б. Поље,	погинула	1944
44	Касумовић Шабан	1938	занатлија, Б. Поље,	умро	1972

1	2	3	4	5	6
45	Кљајић Ђетко	1940	радник, Шаховићи, погинуо 1942		
46	Кораћ Евгенија-Гена	1938	учитељица, Ивање		
47	Кораћ Душан	1937	учитељ, (Ивања стријељан 1942		
48	Крушић Миро	1938	сељак, Мојковац		
49	Кучевић Муниб	1937	студент, Бијело Поље, погинуо 1943		
50	Лашић Милан	1941	сељак, Мојковац, погинуо 1942		
51	Луковић Радомир	1937	сељак, Јагоче, погинуо 1944		
52	Луковић Стојана	1937	домаћица, Јагоче,		
53	Љешњак Војо	1938	занатлија, Б. Поље, погинуо 1942		
54	Међедовић Шукрија	1938	студент, Б. Поље, погинуо 1941		
55	Мердовић Неђељко	1936	студент, Припчићи, стријељан 1941		
56	Миликић Вука	1935	сељак, Мојковац		
57	Мићановић (име неу- тврђено)	1940	сељак, Шаховићи, погинуо 1943		
58	Мишњић Ђорђије-Ђоша	1940	ђак, Мојковац		
59	Мишњић Милан	1941	сељак, Мојковац		
60	Мусић Мухамед-Мулe	1940	студент, Бистрица		
61	Недовић Радисав	1939	сељак, Пећарска		
62	Нововић Јово	1939	радник, Б. Поље, погинуо 1941		
63	Обрадовић Милена	1938	домаћ., Припчићи, погинула 1944		
64	Обрадовић Милика	1939	студент, Радулићи, погинуо 1944		
65	Обрадовић Раде	1941	студент, Затон, погинуо 1943		
66	Обрадовић Ружа	1938	домаћ., Припчићи, погинула 1942		
67	Обрадовић Сава	1938	сељак, Припчићи, погинуо 1944		
68	Пејовић Леко	1941	сељак, Мојковац, погинуо 1942		
69	Пејовић Новица	1940	студент, Чеоче, стријељан 1942		
70	Поповић Милутин	1936	правник, Пећарска		
71	Поповић Раденко	1939	сељак, Пећарска, погинуо 1941		
72	Пеших Велимир	1938	сељак, Расово, погинуо 1943		
73	Радичевић Бранко	1938	професор, Бијело Поље, погинуо 1943		
74	Радуловић Марко	1941	сељак, Шаховићи, умро 1971		
75	Раичевић Аврам	1941	сељак, Прошћење		
76	Раичевић Добро	1937	сељак, Недакуси, погинуо 1942 (на страни непријатеља)		
77	Ракочевић Батрић	1940	сељак, Шаховићи, погинуо 1942		
78	Ракочевић Милован	1941	сељак, Мојковац, погинуо 1942		
79	Ракочевић Миро	1938	сељак, Церово		
80	Ракочевић Радомир	1939	сељак, Мојковац, погинуо 1944		
81	Раховић Иво	1938	занатлија, Бијело Поље		
82	Станић Ђорђе	1937	студент, Б. Поље, погинуо 1943		
83	Станић Милија	1941	сељак, Мојковац, погинуо 1942		
84	Топовић Радован	1941	сељак, Мојковац, погинуо 1942		
85	Тузлић Слободан-Бутум	1940	радник, Припчићи, погинуо 1943		
86	Цаковић Зорка	1939	домаћица, Мојковац		
87	Цаковић Лазар	1938	сељак, Мојковац		
88	Чиндрак Хивзо	1939	сељак, Бистрица		
89	Чујовић Маго	1940	службен., Бијело Поље		
90	Шћекић Бранко	1937	сељак, Затон, погинуо 1943		
91	Шћекић Влајко	1937	сељак Затон, погинуо 1941		
92	Шћепановић Радивоје	1939	сељак, Недакуси, 1942. напустио КПЈ и прешао на страну четника		
93	Шћепановић Никодин	1941	радник, Шаховићи, погинуо 1942.		

Милорад Кораћ